

جنگ‌های صلیبی

کلیدواژه: جنگ‌های صلیبی.

پرسش: دلیل به راه انداختن جنگ‌های صلیبی چه بوده است؟

پاسخ: اصطلاح **جنگ‌های صلیبی** به لشکرکشی‌های اروپای غربی به رهبری پاپ و کلیسای کاتولیک در فاصله ۱۰۹۶م تا ۱۲۹۱م، به مشرق زمین و **جهان اسلام** اطلاق می‌شود که میان **پیروان** دو دین بزرگ و قدرتمند و در محدوده جغرافیای بسیار وسیع واقع شد. این جنگ‌ها با توجه به زمینه‌های مهمی که داشت، با سخن‌رانی پاپ در همایش کلمونت در فرانسه که ندای آغاز جنگ علیه مسلمانان را سر داد، آغاز شد و حدود دویست سال نیز طول کشید. مورخان این جنگ‌ها را به هشت دوره تقسیم می‌کنند که مهم‌ترین و اثرگذارترین آن، اولین حمله صلیبی‌ها بود که در نتیجه آن، **بیت‌المقدس** به تصرف مسیحیان درآمد.

فهرست مندرجات

- ۱ - جنگ‌های صلیبی
 - ۱.۱ - دیدگاه مسیحیان و مسلمانان
 - ۱.۲ - اصطلاح جنگ‌های صلیبی
 - ۱.۳ - اهداف جنگ‌های صلیبی
 - ۱.۴ - علت نام‌گذاری این جنگ‌ها به صلیبی
- ۲ - زمینه‌های آغاز جنگ صلیبی
 - ۲.۱ - ا. علل خارجی
 - ۲.۱.۱ - فرقه‌های مسیحیت
 - ۲.۱.۲ - تضعیف قسطنطنیه
 - ۲.۱.۳ - تصرف آسیای صغیر به دست ترک‌های سلجوقی
 - ۲.۱.۴ - تهدید قسطنطنیه خطر جدی برای مسیحیان
 - ۲.۱.۵ - گرفتن بیت‌المقدس از دست مسلمانان
 - ۲.۲ - علل درونی
 - ۲.۲.۱ - خشک‌سالی و قحطی
 - ۲.۲.۲ - طمع تصرف سرزمین‌های اسلامی
- ۳ - آغاز جنگ‌های صلیبی
 - ۳.۱ - برگزاری مجمع کلمونت
 - ۳.۲ - سخن‌رانی پاپ و تحریک مسیحیان غرب
 - ۳.۲.۱ - پیوستن مسیحیان و فنودال‌ها به این جنگ
 - ۳.۲.۲ - وقوع جنگ‌های داخلی میان مسلمانان
 - ۳.۲.۳ - تصرف بیت‌المقدس به دست مسیحیان
 - ۳.۲.۴ - باز پس‌گیری بیت‌المقدس به دست ایوبی
 - ۳.۲.۵ - پایان‌ناپذیری جنگ‌های صلیبی
- ۴ - نتیجه جنگ‌های صلیبی
- ۵ - اثرات منفی
- ۶ - اثرات مثبت
 - ۶.۱ - اصلاح ذهنیت مردم اروپا نسبت به اسلام
 - ۶.۲ - سلب اعتماد مسیحیان از پاپ
 - ۶.۳ - شکل‌گیری تمدن غرب
 - ۶.۳.۱ - شکوفایی علمی
 - ۶.۳.۲ - آثار اجتماعی
 - ۶.۴.۱ - تغییر حکومت فنودالی به بورژوازی
 - ۶.۴.۲ - رشد صنعت و تجارت
 - ۶.۴.۳ - پیشرفت در سبک معماری

مورخان لشکرکشی‌های اروپای غربی به رهبری پاپ و کلیسای کاتولیک در فاصله ۱۰۹۶ م تا ۱۲۹۱ م، به مشرق زمین و جهان اسلام را اصطلاحاً جنگ‌های صلیبی می‌نامند [۱] که میان پیروان دو دین بزرگ و قدرتمند و در محدوده جغرافیای بسیار وسیع واقع شد.

← دیدگاه مسیحیان و مسلمانان

مسیحیان قائل‌اند دین و مذهب مشوق و دلیل اصلی آغاز جنگ بوده است؛ اما مسلمانان این ادعا رد کرده و دین را تنها بهانه‌ای برای کسب قدرت و کشورگشایی مقامات دینی و حکومتی غرب می‌دانند.

← اصطلاح جنگ‌های صلیبی

اصطلاحی که امروزه برای اشاره به این جنگ‌ها رایج شده، اصطلاح جنگ‌های صلیبی [۲] است. این، اصطلاح جدیدی است که در قرون وسطا رواج نداشت؛ [۲] بلکه تنها در قرن هجدهم میلادی رواج یافت. [۴]

← اهداف جنگ‌های صلیبی

مورخان مسیحی برای اشاره به این‌که اهداف این جنگ کاملاً دینی است، لغاتی همچون "سفر حج"، "سفر مقدس"، "سفر قدس"، "طرح عیسیای مسیح" و هزاران لغات دیگر را که بار مذهبی بسیار بالایی داشته است، استفاده می‌کردند. از این باب تا سال‌ها به کسانی که در این جنگ‌ها حضور می‌یافتند "حجاج" گفته می‌شد. [۵]

در مقابل، مورخان اسلامی از کلماتی همچون فرنجی استفاده می‌کردند که اشاره به ملیت و مکان زندگی آنها داشت [۶] [۷] تا بفهمانند که دین و اعتقادات مذهبی تنها بهانه‌ای برای این جنگ‌ها بوده و هدف اصلی همان کشورگشایی‌های سابق و به دست آوردن منافع جدید بوده که قبل از اسلام نیز میان دو خطه شرق و غرب وجود داشته است.

← علت نام‌گذاری این جنگ‌ها به صلیبی

اصطلاح جنگ‌های صلیبی به دلیل نقش ظاهری صلیب در این جنگ‌ها وضع شده است؛ زیرا صلیب در فرهنگ مسیحیت اهمیت و قداست بسیار بالایی دارد، از این باب به دفعات توسط مبلغان مذهبی و جنگ‌آوران به‌عنوان نماد استفاده می‌شده است.

جنگ‌های صلیبی به‌عنوان یک پدیده بزرگ اجتماعی - سیاسی - مذهبی که ده‌ها سال، میلیون‌ها نفر را درگیر خود کرده بود و تأثیرات مثبت و منفی بسیاری را برجا گذاشت، مطمئناً دارای زمینه‌هایی بوده که دانستن آنها در بررسی این رویداد تاریخی الزامی است و ما نیز به‌طور خلاصه این زمینه‌ها را بررسی می‌کنیم.

زمینه‌های آغاز جنگ صلیبی

← ا. علل خارجی

← فرقه‌های مسیحیت

در سده‌های نخستین میلادی، جهان مسیحیت به دو قسم بزرگ تقسیم شد که هرکدام به یک فرقه خاص از مسیحیت اختصاص داشت. شرق متعلق فرقه ارتدکس شد و غرب به دست فرقه کاتولیک افتاد.

← تضعیف قسطنطنیه

امپراطور مسیحیت شرق که قسطنطنیه مرکز حکومتش بود، در پی سال‌ها جنگ با اقوام مسلمان و غیر مسلمان، بسیار ضعیف شده و نیروی نظامی کافی نیز برایش وجود نداشت. در مقابل او، حکومت مسلمانان سنی‌مذهب که در دست سلجوقیان بود و به دست ملک‌شاه اداره می‌شد، تهدید جدی برای قسطنطنیه و مسیحیت شرق به حساب می‌آمد.

← تصرف آسیای صغیر به دست ترک‌های سلجوقی

همچنین در نبرد معروف ملازگرد که بین این دو گروه اتفاق افتاده بود، سلجوقیان توانسته بودند امپراطوری بیزانس را شکست دهند. نتیجه این نبرد که در قلب ارمنستان روی داد، این بود که تا ده سال، سه‌چهارم آسیای صغیر به دست ترک‌های سلجوقی بیفتد. [۸]

← تهدید قسطنطنیه خطر جدی برای مسیحیان

در پی این وقایع، قسطنطنیه در خطر تهدید جدی سلجوقیان قرار گرفت. از این باب امپراطور بیزانس از پاپ برای مقابله با سلجوقیان کمک خواست. این درخواست از طرف امپراطور بیزانس به مخالف خود یعنی پاپ یقیناً بسیار سخت بود؛ زیرا دشمنی دیرینه‌ای بین این دو گروه وجود داشت. تهدید قسطنطنیه خطر جدی برای مسیحیان به حساب می‌آمد و این از جمله عوامل دعوت مردم به نخستین جنگ‌های صلیبی بود. [۹]

← گرفتن بیت‌المقدس از دست مسلمانان

از طرف دیگر در میان مسیحیان شایع شده بود که مسلمانان با زائران مسیحی که به بیت‌المقدس می‌رفتند و تعدادشان نیز بسیار بود، رفتار خوبی نداشته و به مقدسات مسیحی نیز بی‌احترامی کرده‌اند. حتی شایعه‌ای وجود داشت که تعدادی از دیرها را نیز مصادره کرده‌اند. [۱۰] از این باب رئیس مسیحیان بیت‌المقدس به گوش پاپ رساند که بیت‌المقدس را از دست مسلمانان دریاورد. [۱۱] اینها مجموعه علل خارجی بود که بهانه‌ای برای لشکرکشی پاپ و غرب شد.

← علل درونی

در کنار این عوامل خارجی، علل درونی نیز در جامعه مسیحی وجود داشت که سبب شعله‌ور شدن آتش جنگ شد.

← خشک‌سالی و قحطی

در قرن یازدهم خشک‌سالی و قحطی موجب فقر و فلاکت مردم اروپا گردید؛ آنان در فقر و خرافات بسر می‌بردند؛ و چنان تباہی و ویرانی بر شهرها سایه گسترده بود که برای نجات خویش از این وضع به دنبال چاره درد خود می‌گشتند. موعظه‌گران، نیز مشرق‌زمین را پر از نعمت و آبادانی ترسیم می‌کردند و به مردم الفاء می‌کردند که چنان‌که به آن‌سو بشتابند، از فقر و فلاکت رهایی خواهند یافت؛ و به عنائم دنیوی خواهند رسید و این از جمله عوامل استقبال بسیاری از مردم به این جنگ‌ها بوده است. [۱۲]

← طمع تصرف سرزمین‌های اسلامی

علاوه بر این اربابان کلیسا و پادشاهان بزرگ اروپا، طمع سرزمین‌های اسلامی را در سر داشتند که به‌طور قطع و یقین مملو از نعمت برای آنها بود و می‌توانست سرزمین‌های جدید و پر نعمتی را به محدوده سرزمین‌های تحت حکمرانی‌شان در بیاورد.

آغاز جنگ‌های صلیبی

← برگزاری مجمع کلرمونت

پاپ اربان دوم [۱۳] آغازکننده ندای جنگ‌های صلیبی بود. البته قبل از او نیز پاپ‌گری گوری هفتم، ندای آغاز جنگ‌های صلیبی را سر داده بود. [۱۴] اما در زمان او سلجوقیان بسیار قدرت داشتند و با یک‌دیگر متحد بودند و پاپ نیز توان آغاز یک جنگ مسیحی را نداشت. در نتیجه او نتوانست جنگی را آغاز کند اما پاپ اربان دوم که سخت وفادارگری گوری هفتم (پاپ قبل از خودش) بود، ندای جنگ صلیبی را سر داد و جهان مسیحیت را علیه مسلمانان برانگیخت. او همایش بزرگی

را در فرانسه تشکیل داد که بزرگانی از قشرهای مختلف همچون حاکمان، فنودال‌های بزرگ و شوالیه‌ها و منصب‌داران کلیسای فرانسه در آن حضور داشتند. این اجلاس بزرگ در سال ۱۰۹۵ در کلرمونت فرانسه برگزار شد که به مجمع کلرمونت معروف شد. [۱۵]

← سخن‌رانی پاپ و تحریک مسیحیان غرب

پاپ در واپسین روز این اجلاس سخن‌رانی بسیار مهمی را ایراد کرد که می‌توان آن را آغاز جنگ صلیبی دانست. او در این سخن‌رانی به شدت علیه مسلمانان سخن راند و تلاش کرد با ذکر اعمالی از مسلمانان نسبت به مسیحیان شرق، مسیحیان غرب را به واکنش وادارد. [۱۶] از همه مهم‌تر او دغدغه بیت‌المقدس را نیز برای آنها زنده کرد. او بیان داشت که بیت‌المقدس به دست مسلمانان افتاده و آنها بر این شهر حکومت می‌کنند. این بیان با توجه به اهمیت بسیار بالایی که شهر بیت‌المقدس برای مسیحیان آن روز داشت، موجی از نفرت و کینه را علیه مسلمانان در نزد مسیحیان به وجود آورد.

← پیوستن مسیحیان و فنودال‌ها به این جنگ

مسیحیان نیز که این جنگ را، جنگ مقدسی دانسته و گمان می‌کردند خیر بسیاری در این جنگ برای آنها وجود دارد، به این جنگ پیوستند. کشیشان مسیحی شهرها و روستاها را طی کردند و در آنجا برای سپاهیان مسیحی، تبلیغ کرده، سبب شدند تعداد بسیاری از مردم به خصوص فقرا و بیچارگان به این سپاه بپیوندند. [۱۷] در کنار اینها، منافع مادی که این جنگ می‌توانست همراه داشته باشد، دندان طمع بسیاری را تیز کرد و در نهایت سبب پیوستن بسیاری از فنودال‌ها و حاکمان بزرگ آن زمان به این سپاهیان شد.

← وقوع جنگ‌های داخلی میان مسلمانان

در مقابل، کشورهای اسلامی نیز دچار اختلاف‌های بسیار شده بودند و جنگ‌های داخلی بسیاری در میان مسلمانان شکل گرفت.

← تصرف بیت‌المقدس به دست مسیحیان

در نهایت جنگی آغاز شد که حدود دویست سال طول کشید. مورخان این جنگ‌ها را به هشت دوره تقسیم می‌کنند که مهم‌ترین و اثرگذارترین آن، اولین حمله صلیبی‌ها بود که در نتیجه آن، بیت‌المقدس به تصرف مسیحیان درآمد. [۱۸]

← باز پس گیری بیت‌المقدس به دست ایوبی

بیت‌المقدس ۸۲ سال در تصرف مسیحیان باقی ماند تا این که صلاح‌الدین ایوبی (۵۲۲-۵۹۹ ه. ق) با جمع‌آوری و سازمان‌دهی نیروهای مسلمان، توانست آنجا را باز پس گیرد؛ [۱۹]

← پایان‌ناپذیری جنگ‌های صلیبی

اما این پایان جنگ نبود؛ بلکه صلیبیان تا سال ۱۲۹۱ جنگ‌هایی را بر جهان اسلام تحمیل کردند؛ ولی هرگز موفق نشدند سرزمین قدس را از مسلمانان باز پس گیرند. البته بسیاری معتقدند در سال ۱۲۹۱ تنها وقفه‌ای در جنگ میان مسیحیان و مسلمانان ایجاد شد؛ اما هرگز این جنگ پایان نیافت؛ بلکه حتی تا امروز نیز ادامه داشته و حمله به بوسنی و هرزگوین، لبنان، فلسطین، عراق و افغانستان نیز در راستای هدف صلیبی‌ها برای نابودی مسلمانان و غارت اموال آنها بوده است.

نتیجه جنگ‌های صلیبی

اثرات منفی

جنگی که حدود دویست سال طول کشید، یقیناً نابودی و کشته‌های بسیاری را داشت و این از جمله بدترین و مهم‌ترین نتیجه برای هر دو طرف بوده است. فهم این نتایج منفی و زبان‌بار برای هر شخصی قابل تصور است.

اثرات مثبت

اما در مقابل این تأثیرات، اثرات مثبتی که سبب شکل‌گیری آینده به خصوص در اروپا شد، نیز اهمیت بالایی داشته و نیاز به توضیح دارد و ما اثرات مثبت این جنگ، برای مسیحیان را در اندک گفتاری بیان می‌داریم:

← اصلاح ذهنیت مردم اروپا نسبت به اسلام

اصلاح ذهنیت مردم اروپا نسبت به اسلام و مسلمانان و پی بردن به تمدن عظیم اسلامی و آموزه‌های انسانی آن، ازجمله اثرات مثبت این جنگ‌ها بود.

← سلب اعتماد مسیحیان از پاپ

آثار مثبت دیگر عبارتند از: مخالفت رسمی مسیحیان با کلیسای کاتولیک و بروز فریادهایی در اصلاح دین مسیحی که در آن کلیسای کاتولیک قدرتی نداشت. یکی از مهم‌ترین اثرات این جنگ بر مسیحیان، سلب اعتماد آنها از پاپ و کلیسای کاتولیک بود. مردم از جنگی که ثمره کلیسای کاتولیک بود خسته شده بودند. در نتیجه بنیان‌های ضد دینی در اروپا شکل گرفت و آنهایی نیز که هنوز به دین مسیحی علاقه داشتند ولی به اشکالات کلیسا واقف بودند، در پی بوجود آوردن اصلاحاتی در مسیحیت شدند. این اصلاحات اگر چه قرن‌ها بعد توسط لوتر و امثال او واقع شد، اما یقیناً آغاز این اصلاحات در اثر مواجهه با تمدن اسلامی و اثرپذیری از آن شکل گرفت.

← شکل‌گیری تمدن غرب

جنگ‌های صلیبی یقیناً یکی از علل اصلی شکل‌گیری تمدن غرب بوده است. این جنگ سبب شد تا اروپائیان با تمدن اسلامی آشنا شوند و در نهایت بن مایه‌های تمدنی جدید را پی‌ریزی کنند. ما این زمینه‌سازی را در دو بخش پی‌گیری می‌کنیم:

← ا. شکوفایی علمی

تأثیر واضح و آشکار فرهنگ و تمدن اسلامی در علوم و دانش‌های بشری غربی که در این زمینه می‌توان به ترجمه علوم مختلف اسلامی به زبان غربی، تأسیس دانشگاه در اثر آشنایی با تمدن اسلامی و متأثر شدن از آن و... اشاره کرد که از جمله مهم‌ترین و مؤثرترین این علوم، علم پزشکی بوده است. رواج و پیشرفت علم پزشکی، تأسیس بیمارستان‌ها در اروپا و ایجاد تحولات شگفت‌انگیز در علم پزشکی با استفاده از تجارب و تصانیف ترجمه شده پزشکان اسلامی بوده است. در این راستا کتب دانشمندان مسلمان در طب نیز سالیان متمادی از طریق اسپانیا، مخصوصاً پس از جنگ‌های صلیبی به اروپا راه یافت و سالیان طولانی در دانشگاه‌های اروپا تدریس می‌شد؛ از جمله کتاب «قانون» ابن سینا که قرن‌ها در دانشگاه‌های اروپا تدریس می‌شد. [۲۰] متفکران قرون وسطی با آشنایی از افکار اندیشمندان مسلمان، فلسفه و یکتاپرستی را که دو جریان معنوی همگام بود، به اروپا بردند و راه یافتن این افکار تازه به اروپای غربی؛ پایان قرون تاریکی و سپیده دم دوران علم را همراه داشت. جنبش‌های اصلاحی و زدودن خرافات و روی آوردن به عقل را که دو سه قرن پس از جنگ‌های صلیبی به اوج خود رسید؛ بی‌ارتباط با عقل‌گرایی همراه با دین‌مداری فلاسفه اسلامی نمی‌توان دانست. «ابن‌رشد» اندیشمند قرن ششم ه. ق، از جمله این اندیشمندان مؤثر بوده است. در قرون وسطی، استادان و دانشوران مسیحی اروپا، از افکار ابن رشد متأثر شده و فلسفه او از اواخر قرن سیزدهم تا پایان قرن شانزدهم بر مکتب‌های فکری چیره شد. وی از طرف‌داران عقل بود و معتقد بود همه چیز می‌بایست مطیع عقل باشد. کتاب‌های او پس از تصفیه از مسائل مورد اعتراض کشیشان، جزو برنامه دانشگاه پاریس قرار گرفت. [۲۱]

← ب. آثار اجتماعی

آثار اجتماعی فراوانی همچون رواج موسیقی، آشنایی با انواع غذاها، لباس‌ها، آرایش صورت، تزئین منزل و برخی رسم و رسوم مردم مشرق زمین در اثر این جنگ وارد زندگی اروپائیان شد. [۲۲]

← تغییر حکومت فنودالی به بورژوازی

اروپای آن زمان فاقد هرگونه تمدنی بود. جز رم که پایتخت روم غربی بود، بقیه مراکز سکونتی اروپا از شهرهای بزرگ و مراکز تمدن و علم بی‌بهره بودند؛ و

به‌صورت واحدهای فنودالی شکل گرفته بودند. به دنبال این تغییرات اجتماعی، تفکر فنودالی جای خود را به **تفکر بورژوازی** داد، تفکر فنودالی یعنی مالکیت نسبت به ملک و رعایا و محصول؛ در این نوع مالکیت کشاورزان وابسته به **زمین** بوده و همراه زمین خریدوفروش می‌شدند. ولی تفکر بورژوازی در مقابل تفکر فنودالی است، در بورژوازی زندگی، شهری است و **سرمایه** در به‌کار انداختن بازار و تفکیک صنایع به‌کار می‌رود. این جنگ سبب تغییر **حکومت** فنودالی به بورژوازی شد. [۲۳]

← رشد صنعت و تجارت

صنعت و تکنولوژی غرب نیز به‌ویژه در جنگ‌های صلیبی به اقتباس و **تقلید** از شرق روی آورد، در زمینه اسلحه، لباس و مسکن مخصوصاً در قرن دوازده و سیزده آثار این اقتباس به خوبی مشهود است. با **رشد** ک می و کیفی امکانات زندگی، صنعت و سپس **تجارت** رونق یافت. صنعت نجاری، زرگری، کاشی‌کاری و شیشه‌سازی از صنایعی است که اروپائیان آنها را از مسلمانان اقتباس کردند و به مرور این صنایع در اروپا شایع شد. مردم شهر «ونیز» طرز ساختن شیشه را از مردم صور آموختند. [۲۴]

← پیشرفت در سبک معماری

شرق، در فنون نیز تأثیر عمیقی بر اروپا بخشید، صلیبیان با دیدن انواع صنایع ظریفه‌ای که از قسطنطنیه تا **مصر** همه جا گسترده بود، در طرز ساختن اشیاء، ظرافت را یاد گرفته و تغییر سلیقه دادند. فن معماری نیز به‌کلی در **اروپا** تغییر کرد. سبک معماری کلاسیک اروپایی سه مشخصه داشت: ۱. دیوارهای ضخیم؛ ۲. سقف کوتاه؛ ۳. عدم استفاده از نور. آنان با دیدن مساجد و قصرهای سلاطین، سبک معماری اسلامی را اقتباس کردند که دارای مشخصه‌هایی چون دیوارهای نازک، سقف بلند، استفاده از نور و استفاده از تزئینات در ساختمان و استفاده از شیشه‌های رنگی، بود. [۲۵]

پانویس

- ↑ خیری، حسن، تاراج تمدن شرق، ص ۵۱، مجله معرفت، پاییز ۷۲.
- ↑ Crusade.
- ↑ مادن، توماس، نگاهی نو و فشرده به تاریخ جنگ‌های صلیبی، ص ۱۲، ترجمه: ناصری طاهری، عبدالله، کرمی، اکرم، نشر علم، تهران، ۱۳۸۹.
- ↑ عودی، ستار، تاریخ فشرده جنگ‌های صلیبی، ص ۲۶، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ۱۳۸۷.
- ↑ عودی، ستار، تاریخ فشرده جنگ‌های صلیبی، ص ۲۶، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ۱۳۸۷.
- ↑ عبدالرحمن بن مجد بن خلدون، دیوان المبتدأ و الخبر فی تاریخ العرب و البربر و من عاصرهم من ذوی الشان الأكبر، ج ۵، ص ۲۴۲، تحقیق خلیل شحاده، بیروت، دار الفکر، ۱۴۰۸.
- ↑ عزالدین ابوالحسن علی بن ابی‌الکرم (ابن الأثیر)، الكامل فی التاریخ، ج ۱۰، ص ۴۸۹، بیروت، دار صادر دار بیروت، ۱۳۸۵ هـ / ۱۹۶۵ م.
- ↑ گروسه، رنه، تاریخ جنگ‌های صلیبی، مقدمه مترجم ص ۵، ترجمه: شادان، ولی ا...، انتشارات فروزان، تهران، ۱۳۷۷.
- ↑ گروسه، رنه، تاریخ جنگ‌های صلیبی، مقدمه مترجم ص ۶، ترجمه: شادان، ولی ا...، انتشارات فروزان، تهران، ۱۳۷۷.
- ↑ عودی، ستار، تاریخ فشرده جنگ‌های صلیبی، ص ۲۳، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ۱۳۸۷.
- ↑ عودی، ستار، تاریخ فشرده جنگ‌های صلیبی، ص ۵۶، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ۱۳۸۷.
- ↑ خیری، حسن، تاراج تمدن شرق، ص ۵۲، مجله معرفت، پاییز ۷۲.
- ↑ Urbain II.
- ↑ گروسه، رنه، تاریخ جنگ‌های صلیبی، مقدمه مترجم ص ۵۵، ترجمه: شادان، ولی ا...، انتشارات فروزان، تهران، ۱۳۷۷.
- ↑ عودی، ستار، تاریخ فشرده جنگ‌های صلیبی، ص ۵۸، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ۱۳۸۷.
- ↑ در مورد سخن‌رانی پاپ ارپان دوم، مطالب مختصری در بعضی از کتب نقل شده «نگاهی نو و فشرده به تاریخ جنگ‌های صلیبی»، ص ۲۶.
- ↑ عودی، ستار، تاریخ فشرده جنگ‌های صلیبی، ص ۶۱ - ۶۷، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ۱۳۸۷.
- ↑ خیری، حسن، تاراج تمدن شرق، ص ۵۱، مجله معرفت، پاییز ۷۲.
- ↑ خیری، حسن، تاراج تمدن شرق، ص ۵۲، مجله معرفت، پاییز ۷۲.
- ↑ خیری، حسن، تاراج تمدن شرق، ص ۵۶، مجله معرفت، پاییز ۷۲.
- ↑ خیری، حسن، تاراج تمدن شرق، ص ۵۶، مجله معرفت، پاییز ۷۲.
- ↑ عودی، ستار، تاریخ فشرده جنگ‌های صلیبی، ص ۴۰ - ۴۴، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ۱۳۸۷.
- ↑ خیری، حسن، تاراج تمدن شرق، ص ۵۴، مجله معرفت، پاییز ۷۲.
- ↑ خیری، حسن، تاراج تمدن شرق، ص ۵۷، مجله معرفت، پاییز ۷۲.
- ↑ خیری، حسن، تاراج تمدن شرق، ص ۵۲، مجله معرفت، پاییز ۷۲.

منبع

پایگاه اسلام کوئست.

رده‌های این صفحه : ادیان و مذاهب | مسیحیت